

JAKUB SKAŁKA

SZKOŁA DOKTORSKA NAUK HUMANISTYCZNYCH,

UNIwersytet Jagielloński, Kraków

jakub.skalka@doctoral.uj.edu.pl

JESZCZE O CIESZYŃSKIEJ FRAZEMATYCE TOPONIMICZNEJ

Słowa kluczowe: Śląsk Cieszyński, gwary śląskie, frazematyka gwarowa, toponimia

Keywords: Cieszyn Silesia, Silesian dialects, dialectal phrasematics, toponymy

Wprowadzenie¹

Cieszyńska frazematyka toponimiczna została w przeważającej części opracowana przez Renatę Dźwigoł (2015; 2016). Bazując na materiale pochodzącym ze Śląska Cieszyńskiego, Śląska Opolskiego oraz Górnego Śląska, autorka w ramach dwóch uzupełniających się artykułów omawia wszystkie jednostki zawierające komponent będący nazwą miejscową lub z nią powiązany. Składają się na nie miejscowości i ich części: przysiółki wsi i przedmieścia (ojkonimy), nazwy szczytów górskich (oronimy), nazwy rzek (hydronimy) oraz formacje rzeczownikowe (nazwy mieszkańców) i przymiotnikowe od nich derywowane. Autorka zaznacza, że frazemy zostały wyekscerpowane ze *Słownika frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich* autorstwa Lidii Przymuszały (2013) oraz *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* wydanej pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego (NKPP), jednak bez powtórnej ekscerpcji zbiorów źródłowych, takich jak *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego* autorstwa Józefa Ondrusza (OP).

Niniejsza praca ma na celu uzupełnienie artykułów R. Dźwigoł (2015; 2016) o jednostki, które nie zostały przez nią omówione lub zostały zinterpretowane

¹ Choć większość omawianych jednostek mieści się w ramach klasycznie rozumianej frazeologii i paremiologii, ze względu na inkluzywność i poręczność koncepcji frazematyki w ujęciu Wojciecha Chlebdy (1991; 2010) zdecydowałem się na konsekwentne określanie ich jako frazemów.

w sposób budzący wątpliwości. Artykuł samodzielnie nie stanowi kompletnego opracowania cieszyńskiej frazematyki toponimicznej, ponieważ nie uwzględnia kilkudziesięciu frazemów przytoczonych na łamach wspomnianych prac.

Metodologia

W wyniku przeprowadzonej analizy słownika L. Przymuszały (2013), NKPP² oraz OP udało mi się wynotować kilkadziesiąt frazemów spełniających kryteria przyjęte przez R. Dźwigoł, które zostały pominięte w jej artykułach. Wykscerpowane jednostki zostały uzupełnione o frazemy eksцерpowane przeze mnie ze zbioru Józefa Golca *Cosi niemoreśnego, ale wiesiołego* (GC) i regionalnej literatury oraz zebrane podczas badań terenowych³.

Na omówione przeze mnie frazemy składają się zarówno jednostki dyferencyjne, charakterystyczne wyłącznie dla gwary, jak i jednostki notowane w polszczyźnie ogólnej. Podobnie jak R. Dźwigoł nie uwzględniłem w niniejszym opracowaniu jednostek zawierających toponimy biblijne ze względu na ich odmienny status językowo-kulturowy. Podczas omawiania frazemów starałem się objaśnić zawarte w nich gwarowe elementy leksykalne, toponim lub formę derywowaną oraz – jeśli było to możliwe – przedstawić ich znaczenie oraz prawdopodobną motywację. W kilku przypadkach, w których wydało mi się to uzasadnione, zdecydowałem się na wyodrębnienie, prócz wykscerpowanych poświadczeń, także postaci podstawowej frazemu; większość jednostek została jednak przytoczona wprost, z zastosowaniem pisowni oryginalnej. Pogrubioną czcionką oznaczyłem zarówno frazemy nieopracowane przez R. Dźwigoł, jak i te, które w mojej ocenie wymagały doprecyzowania. Tłumaczenie potencjalnie niezrozumiałego słownictwa dyferencyjnego zostało podane za *Słownikiem gwarowym Śląska Cieszyńskiego* pod redakcją Jadwigi Wronecz (SC). Inne opracowania leksykograficzne przytoczone zostały jedynie w przypadku wystąpienia relewantnych rozbieżności.

Podczas podjętych prób interpretacji znaczenia jednostek niejasnych, przytoczonych w zbiorach bez objaśnień, prócz sugestii autorów NKPP oraz kontekstów ich użycia w tekstach pomocne były opracowania poświęcone śląskiej frazematyce, zwłaszcza słownik L. Przymuszały (2013; ponadto m.in. Gręń 2016; Kolberová 2015, 2017; Ondrusz 1970; Przymuszała 2009; Treder 2005)⁴.

² Powtórna eksцерpcja NKPP umożliwiła uzupełnienie materiału o pominięte przez R. Dźwigoł jednostki, które znalazły się w niej za sprawą niepublikowanych materiałów Jana Brody (1956), Józefa Ondrusza (1956) oraz Henryka Trzaskalika (1956).

³ Systematyczne badania terenowe na Śląsku Cieszyńskim prowadzę od 2015 r., koncentrując się przede wszystkim na wsiach gminy Strumięń.

⁴ Za nieocenioną pomoc i uzupełnienie dociekań o perspektywę zachodniocieszyńską chciałbym podziękować doc. Irenie Bogocz oraz prof. Karolowi Danielowi Kadłubcowi.

Jednostki omówione zostały w następującym porządku: 1) nazwy fikcyjne (niemające realnego odniesienia lub takie, których odniesienie do nazw istniejących miejscowości jest wątpliwe); 2) nazwy związane z „małą ojczyzną” (w przypadku Śląska Cieszyńskiego będzie to w przybliżeniu obszar historycznego Księstwa Cieszyńskiego); 3) nazwy miast oraz regionów leżących w bezpośrednim sąsiedztwie (będą to odwołania do obszaru Górnego Śląska, pozostałych części historycznego austriackiego Śląska, Moraw oraz Żywiecczyzny, a więc zachodniej części historycznej Małopolski); 4) jednostki zawierające nazwy państw, polskich i zagranicznych miast, krain i regionów.

Frazemy

Większość jednostek zawierających nazwy fikcyjne lub wykazujących budzący wątpliwości związek z rzeczywistością została omówiona przez R. Dźwigoł (2015). Frazemy pominięte lub wymagające doprecyzowania przedstawiają się następująco:

być z Głupczyc – *Czyś z Głupczyc?* (OP: 47; NKPP I: 668). NKPP proponuje traktować Głupczyce jako nazwę fikcyjną, niemającą desygnatu w rzeczywistości: *Nazwa fikcyjna, tyle co: czyś zgłupiał?* (NKPP I: 668). Podobnie sugeruje J. Ondrusz, dodając objaśnienie: *[stamtąd] się ponoć wywodzą ci, co nie mają wszystkich klepek w porządku* (Ondrusz 1970: 104). Na pograniczu śląsko-morawskim, od początku XIV w. w granicach historycznego księstwa opawskiego, obecnie zaś na terenie województwa opolskiego, mieszczą się jednak Głupczyce (Rymut 1999: 178). Nie sposób wykluczyć, że nazwa tej miejscowości, będącej relatywnie ważnym ośrodkiem, posiadającym prawa miejskie od średniowiecza, funkcjonowała w świadomości mieszkańców sąsiedniego regionu i była inspiracją do powstania niniejszego frazemu;

wybierać się / zastrajać się / stroić się jak gęś/sójka/wrona do Cieplic – *Stroji sie jak sojka do Cieplic* (OP: 190), *Wybiyro sie jak wróna do cieplic* (OP: 223), *Zastrojo sie jak sojka do cieplic* (OP: 229), ‘wciąż zwlekać z wyjazdem; odkładać ciągle podróż; wybierać się gdzieś opieszale, niechętnie; guzdrać się’, także ‘zabierać ze sobą wiele rzeczy’ (por. Przymuszała 2013: 406, 445; Dźwigoł 2015: 33). Choć *cieplice* w znaczeniu ‘ciepłe, południowe kraje’ funkcjonują zarówno w gwarach śląskich (por. SGŚ V: 76), jak i w podobnych jednostkach notowanych na terenie całej Polski (NKPP III: 789), na Śląsku Cieszyńskim zyskały dodatkowe konotacje. Cieplice (cz. *Teplice*) są bowiem średniowiecznym miastem w północno-zachodnich Czechach i jednym z najstarszych uzdrowisk w tym kraju, słynącym z ciepłych źródeł mineralnych. Wśród miejscowości uzdrowiskowych,

znanych zwłaszcza na czeskim Śląsku i Morawach, wymienić można także Cieplice nad Beczwą (cz. *Teplice nad Bečvou*; IB);

idź do Pyrczyc – *Idź do Pyrczyc!* (OP: 80). Przekonujące objaśnienie, choć ze znakiem zapytania, podaje L. Przymuszała: ‘idź precz, nie pokazuj się na oczy, przepadnij bez śladu, wynoś się (?)’ (Przymuszała 2013: 162). Próby interpretacji nazwy, występującej na gruncie polskiej frazematyki wyłącznie w jednostce zanotowanej na Śląsku Cieszyńskim, podejmowało wielu polskich autorów, robiąc to w sposób błędny lub niepełny (NKPP II: 1159; Rospond 1974: 472; Długosz 1993: 257; por. Dźwigoł 2015: 33). Tymczasem wszystko wskazuje na to, że Pyrczyce przeniknęły do gwar cieszyńskich z tradycji czeskiej⁵. Sugestia Stanisława Rosponda (1974: 472), jakoby takiej miejscowości nie było, w tym świetle okazuje się chybiona. Autorzy czescy przywołują Pyrczyce (cz. *Prčice*; obecnie *Sedlec-Prčice*), miasto w powiecie przybramskim, z zastrzeżeniem, że we frazemach ojkonim przybiera postać liczby mnogiej (Krejčí 2019: 154, 242–243). Chybną interpretacją wydaje się również wywodzenie nazwy od *pyrczeć* ‘gadać’ (NKPP II: 1159; Długosz 1993: 257), zwłaszcza wobec konotacji nazwy z czeskim wyrazem *prdel* ‘dupa’ (por. Čermák 2007: 17)⁶. Pyrczyce byłyby więc jednym z wielu (por. Dźwigoł 2015: 32) przykładów antonomazji w cieszyńskiej frazematyce – toponimem użytym ze względu na podobieństwo brzmieniowe do pospolitego wyrazu, spełniającym funkcję eufemizującą.

Do „małej ojczyzny” cieszyńskich Ślązaków nawiązują jednostki:

Jak ci chybi, pujdziesz do Zbytkowa (OP: 82) – czyli jak *chybi* ‘braknie’ (SC: 70), pójdiesz tam, gdzie wszystkiego *zbywa* ‘jest w nadmiarze’ lub gdzie jest pełno *zbytków* ‘luksusów’ (SC: 377; por. NKPP III: 846). Choć J. Ondrusz (1970: 104) dostrzega w tym toponimie nazwę fikcyjną, warto wspomnieć, że na Śląsku Cieszyńskim, w gminie Strumień, znajduje się wieś o takiej nazwie (Mrózek 1984: 196);

mieć coś z / jeździć do bielskiego seksszopu – *Czy w kroku mosz nowe norych-ta ‘narzędzia, sprzęt’ z biylskiego seksszopu?* (GC: 55); *Fórt jeździ do biylskiego seksszopu, by napaść łoczy* (GC: 79). Jednostki stanowią zapewne aluzję do

⁵ Do takiego wniosku skłania różnorodność frazemów czeskich zawierających nazwę: *bejt v Prčících, jít (s něčím) / poslat někoho do Prčic* (Čermák 2009a: 613), *Do Prčic!* (Čermák 2009b: 723).

⁶ Symbolicznym świadectwem żywotności i roli frazemów z ojkonimem *Pyrczyce* w kulturze czeskiej jest nazwa imprezy turystycznej *Praha–Prčice*, długodystansowego marszu z Praги do *Pyrczyc* (czyli, w wolnym tłumaczeniu, *do dupy*), organizowanej w stolicy od 1966 r. (por. Krejčí 2019: 242).

reprezentowanej przez kogoś frywolności seksualnej. Fakt, że J. Golec przytacza na łamach zbioru kilka poświadczeń frazemu, sugeruje krótkotrwałą modę językową, związaną najpewniej z otwarciem na terenie Bielska-Białej pierwszego w regionie sklepu z artykułami erotycznymi;

być drziślą z Drogomyśla – *Tyś je drziśla z Drogomyśla* (OP: 212; NKPP I: 486); *To je tako dupa drziśla z Drogomyśla* (GC: 276). Drogomyśl to wieś w północnej części Śląska Cieszyńskiego, po raz pierwszy wzmiankowana w 1454 r. (Mrózek 1984: 62). Choć w OP jednostka podana została bez objaśnienia, autor przytacza je na łamach innej pracy: *dziewczyna [...] nie umiejąca utrzymać niczego w tajemnicy była drziślóm z Drogomyśla* (Ondrusz 1970: 104). Znaczenie alternatywne, choć lakonicznie, sugeruje J. Golec, dopisując objaśnienie *niedorajda* (GC: 276)⁷. Różnica nie wynika zapewne ze znaczenia, lecz z odmiennej funkcji wypowiedzi, jej zabarwienia emotywnego lub kontekstu, w którym została zanotowana. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z bezpośrednim, ekspresywnym zwrotem, w drugim z równie ekspresywnie nacechowanym opisem charakteru lub zachowania innej osoby, mogącym pełnić także funkcję konatywną;

Pozór, kónczan, szandar idzie! (zasłyszane) – *pozór* ‘wykrz. słuchaj, uwaga’, *szandar* ‘dawn. żandarm, policjant’; z powiedzeniem spotkałem się wielokrotnie w trakcie badań terenowych na terenie Pruchnej i Rychułda. Nawiązuje do dawnych konfliktów pomiędzy mieszkańcami wsi oraz sąsiednich Kończyc Małych (zob. Mrózek 1984: 94). Nieco światła na jego znaczenie rzucają wypowiedzi dwojga informatorów, zanotowane przeze mnie w roku 2019: *Tak sie mówiło, bo kónczan uznajóm za takich kapke niższych, gorszyj kategorii* (ur. 1928); *Jakeś przez Kónczyce szel, to trzeba było dać na toczki pozór, bo ci kółko ukradnóm* (ur. 1926);

iść do Grójca po mores – *Idź do Grójca po mores* (OP: 80); *mores* ‘poczucie przyzwoitości, grzeczności’. Znaczenie ts. co *idź do Pyrczyc* (por. Przymuszała 2013: 162). Frazem omówiony przez R. Dźwigoł (2015: 23), która jednak niesłusznie wiąże nazwę z Grójcem koło Żywca. Grojcem lub Grójcem nazywano również wieś Grodziec w gminie Jasienica (Mrózek 1984: 73–74). Frazem przytacza Zofia Kossak w opowiadaniu, tłumacząc go surowością jednego z kasztelanów grodzieckich, którego sądy zapisały się w pamięci ludu (Kossak 1963: 71);

Przisypecie grochu, karwiniocy idóm! (OP: 174); **Przisypecie grochu, Stónawa sie wali!** (OP: 174) – mowa o mieszkańcach Karwiny (cz. *Karviná*), średnio-wiecznej wsi, będącej obecnie miastem powiatowym w zachodniej części Śląska

⁷ Co ciekawe, wśród autorów cieszyńskich słowników gwarowych wyłącznie J. Golec przytacza leksem *drziśla*, objaśniając go właśnie jako ‘gadatliwa kobieta’ (SG: 18). Por. *drzistula* 1. ‘kobieta, która nie potrafi utrzymać tajemnicy’ (SC: 91; MZ: 66).

Cieszyńskiego, w Republice Czeskiej (Mrózek 1984: 86) oraz położonej nieopodal Stonawy (cz. *Stonava*; Mrózek 1984: 166). NKPP podaje następujące objaśnienie: *Tzn. szykujcie jadło, bo idą ludzie z dobrym apetytem* (NKPP II: 36) oraz *Tzn. szykujcie jedzenie; zwrot żartobliwy* (NKPP III: 323). Podobnie objaśnia jednostki Helena Sojka-Masztalerz (2001: 135) w artykule poświęconym warzywom w przysłowiach: *należy przygotować jedzenie, bo idą goście*. Równie dobrze fraza mogła być jednak odebrana nie tyle jako ponaglenie do przygotowania posiłku, ile zmniejszenia jego jakości przez dodanie mniej cenionego, pospolitego składnika;

Co karwiniok, to hawiryz (NKPP II: 36) – *hawiryz* ‘górnik’; powiedzenie odnosi się zaś do stereotypu czerpiącego z górniczych tradycji Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego. Wydobywanie węgla rozpoczęto tam jeszcze z końcem XVIII w., najdynamiczniejszy rozwój kopalni przypadł jednak na wiek XIX⁸. Wyrastające wraz z nowymi szybami osiedla górnicze doprowadziły do tego, że niewielka dawniej wieś Karwina pod koniec XIX stulecia przerosła miasto Frysztat (Myška 2013: 186). Przysłowie zapewne sięga czasów, gdy istotnie większość mieszkańców miejscowości i okolic związana była z górnictwem;

Kaj Nydek, a kaj Frydek! (OP: 102) – obie miejscowości znajdują się w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, w Republice Czeskiej. Wieś Nydek (cz. *Nýdek*), po raz pierwszy wzmiankowana w 1430 r., położona jest u podnóża Pasma Stożka i Czantorii w Beskidzie Śląskim (Mrózek 1984: 127). Z kolei Frydek (cz. *Frydek*), od 1960 r. połączony administracyjnie z sąsiednim miastem jako Frydek-Místek (cz. *Frydek-Místek*; Mrózek 1984: 66), jest miastem powiatowym, ulokowanym na historycznej granicy Śląska Cieszyńskiego z Morawami. Choć administracyjnie znajdują się obecnie w granicach jednego powiatu (frydecko-misteckiego), dzieli je odległość ok. 30 kilometrów. Bazując na własnej kompetencji językowej, uważam za zasadne objaśnienie znaczenia dwójako: 1. ‘o rzeczach odległych, nie mających związku’⁹, 2. ‘o czymś pozbawionym sensu i logiki’¹⁰;

Folda z Pietwolda wzión se Florke z Rychwolda (OP: 61) – mowa o dwóch sąsiadujących ze sobą miejscowościach w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, na terenie powiatu karwińskiego w Republice Czeskiej: Pietwałdzie, także Pietrwałdzie lub Pietrwałdzie (cz. *Petrvald*) oraz Rychwałdzie (cz. *Rychvald*; Mrózek 1984: 136, 155). Znaczenie nieobecnej w innych zbiorach jednostki pozostaje niejasne. KDK interpretuje frazem jako żartobliwe powiedzenie, odnoszące się do zamążpójścia, w którym istotną rolę odgrywa komizm języka, polegający na przedniojęzykowo-zębowej wymowie głoski [t];

⁸ Więcej o górnictwie na Śląsku Cieszyńskim zob. Myška (2013) oraz Nowak (2013).

⁹ Por. *Gdzie kum, a gdzie korowaj?* (NKPP II: 247).

¹⁰ Por. *Gdzie Rzym, gdzie Krym* (NKPP III: 134).

ktoś z Poręby ma coś na ręby – *Czyś ty je z Porymby, że to mosz na rymby?* (OP: 47); *Synek z Porymby mo galaty na rymby* (OP: 191) – żartobliwe powiedzenie, skierowane do kogoś, kto określoną część garderoby założył odwrotnie. *Na ręby*, czyli ‘na lewą (wewnętrzną, spodnią) stronę czegoś (ubrania lub materiału)’ (Przymuszała 2013: 278). Przywołany we frazemie toponim odnosi się zapewne do Poręby, dawnej wsi, obecnie zaś części miasta Orłowej w powiecie karwińskim w Republice Czeskiej (cz. *Orlová Poruba*), lub, co nieco mniej prawdopodobne, do przysiółka wsi Goleśzów o tej samej nazwie (Mrózek 1984: 145);

Poszła Ewa do Raju (Ondrusz 1970: 104) – frazem ten wbrew pozorom nie nawiązuje do toponomastyki biblijnej, lecz stanowi żartobliwą grę słów. Raj, dawniej wieś, obecnie zaś część miasta Karwiny (cz. *Karviná*) w Republice Czeskiej, był jedną z najstarszych miejscowości Śląska Cieszyńskiego, po raz pierwszy wzmiankowaną w 1305 r. (Mrózek 1984: 149). Od połowy XX w. Raj znany był z oddziału położniczego, który w związku ze szkodami górniczymi i koniecznością likwidacji starego szpitala w 1955 r. został przeniesiony do historycznego pałacu Larisch-Mönnichów, zaś trzy lata później do gmachu wybudowanego nieopodal¹¹. Józef Ondrusz przywołuje jednostkę wraz z objaśnieniem: „Zwrot przysłowio- wy Poszła Ewa do Raju zapowiada więc pobliski przyrost naturalny w rodzinie” (Ondrusz 1970: 104);

W Simoradzu śniyg padze (OP: 221) – przywołana nazwa wskazuje na Simoradz, wieś w gminie Dębowiec (Mrózek 1984: 159). Motywacja frazemu nie jest jasna. Być może jest on świadectwem asocjacji związanych z błędnie wywiedzioną ludową etymologią nazwy miejscowości: *simo (zimo)*- oraz *-rad* ‘ten, który *ma rad zimę*’;

mieć się po strumieńsku – *Jak sie mosz? – Po strumiyńsku* (OP: 90); *Móm sie po strumiyńsku* (OP: 132). Strumień to niewielkie miasto w północnej części Śląska Cieszyńskiego, po raz pierwszy poświadczone źródłowo w 1407 r. (Mrózek 1984: 166). Znaczenie wyrażenia, umieszczonego w NKPP bez objaśnienia (zob. NKPP II: 451), przybliży krótki artykuł Mariana Wójtowicza opublikowany w „Kalendarzu Cieszyńskim”: *Na pytanie: „jak ci się powodzi”?, odpowiada- no: „po strumieńsku”, co znaczyło – źle!* (Wójtowicz 1984: 64). Autor przytacza następnie potencjalne przyczyny takiego stanu rzeczy, takie jak częste wylewy Wisły, pożary miasta i tragiczne dla niego przemarsze wojsk. O słuszności sugerowanej motywacji trudno dziś jednak orzekać;

¹¹ Więcej o historii szpitala w Karwinie-Raju zob. <http://www.nspka.cz/cs/zdravotnik/z-nasi-historie.html> (dostęp: 1 IV 2024).

Styrczy, pyrczy od Strumienia – *Styrczy, pyrczy od Strumiynia* (OP: 191). Motywacja niejasna. Być może to odpowiedź dawana komuś powtarzającemu plotki lub mówiącemu rzeczy niegodne wiary¹²;

Nie dziubej, nie sturkej, jo je dziolcha ze Suchej (OP: 143) – pejoratywne konotacje na Śląsku Cieszyńskim przywoływał najwidoczniej nie tylko *suski owies* (zob. OP: 131, 224), ale także suskie dziewczyny. Choć w przypadku pozostałych jednostek z toponimem *Sucha* lub *suski* NKPP, a za nią R. Dźwigoł (2016: 58) wiążą nazwę z Suchą Górną (cz. *Horní Suchá*), trudno jednoznacznie orzec, czy chodzi o tę miejscowość czy też Suchą Dolną lub Średnią, znajdujące się obecnie w granicach Hawierzowa (Mrózek 1984: 167–168). Według KDK frazem jest nośnikiem utrzymującego się do dziś stereotypu dotyczącego dziewcząt z okolic Suchej jako mających wysokie mniemanie o sobie i lubiących często akcentować swoją wartość;

Na Wiśle początek wody, a koniec chleba – *Na Wiśle je poczóntek wody, a kóniec chleba* (OP: 139). Wieś Wisła, a obecnie miasto, po raz pierwszy została poświęcona w urbarzach cieszyńskich w 1621 r. (Mrózek 1984: 184). Jest to miejscowość u podnóża Beskidu Śląskiego, w której granicach administracyjnych łączą się potoki Czarna oraz Biała Wiselka, dające początek rzece Wiśle. Choć NKPP w objaśnieniu odwołuje się wyłącznie do wspomnianej miejscowości: *Wisła – wieś u źródeł Wisły posiadająca liche grunta* (NKPP III: 716), struktura przysłowia sugeruje, że odnosi się ono do trudnych warunków bytowych, panujących w całym Beskidzie Śląskim. Potwierdzają to inne warianty, np.: *Na/W gorach [je] poczóntek wody, a kóniec chleba* (OP: 136, 217). Przekonanie o biedzie jako nieodłącznej towarzysze życia górali śląskich jest mocno utrwalone w pamięci kulturowej regionu i stanowi motyw często pojawiający się w cieszyńskim folklorze (por. Kadłubiec 1970; Malicki 2004)¹³;

godziny biją jak dzwony w żywocickim kościele – *Ty godziny bijóm, jak dzwóny w żywocickim kościele* (OP: 209); ‘o zegarze, który nie wybija godzin lub robi to cicho’. Wieś Żywocice (cz. *Životice*), po raz pierwszy poświęcona źródłowo w 1450 r., stanowiąca obecnie część miasta Hawierzowa w Republice Czeskiej (Mrózek 1984: 200), zasłynęła najwyraźniej z tego, że nie miała własnego kościoła. Motywację i znaczenie potwierdza KDK;

¹² Por. *Drzistu-chlastu aż ku miastu* (OP: 56; GC: 69); *Fultu, drzistu, chlastu, aż ku miastu* (GC: 80); *Pyrtu chlastu aż ku miastu* (OP: 176).

¹³ Więcej o historycznych uwarunkowaniach złej sytuacji ekonomicznej mieszkańców Beskidu Śląskiego zob. Gruchała i Studnicki (2013) lub Spyra (2007).

Wśród licznych frazemów toponimicznych notowanych w GC znalazło się wiele humorystycznych powiedzeń o zabarwieniu seksualnym, które z uwagi na swoją obsceniczną ograniczone były zapewne do wąskiego zakresu sytuacji komunikacyjnych. Motywacje jednostek, podanych w większości bez komentarza autora zbioru, pozostają niejasne. **Cieszyński mandory to sóm dopiero stwory** (GC: 48) – 1. *mandora* ‘kobieta nieumiejąca się odpowiednio ubrać’, 2. ‘kobieta zła, uciążliwa’; niepocholebnie o kobietach z Cieszyna; nieco inaczej w przypadku powiedzenia **Gdo se wybroł cieszynianke, mo na dlógo z ni kochanke** (GC: 82). Z kolei **Cieszyński pieróny to polski bastióny** (GC: 48) – *pierón* ‘dzielny, silny człowiek, morus’; zapewne o jurności cieszyńskich mężczyzn. Pod powiedzeniem **Choć rozumu nie sprzedajóm, cieszyniocy rozum majóm** (GC: 43) kryje się pochwała zaradności cieszyńskich¹⁴. **Czy mosz ciulke z Boconowic, że tak śmiesznie dupczysz?** (GC: 54) – *ciulka* ‘męskie przyrodzenie’; Boconowice (cz. *Bocanovice*) to wieś w granicach Republiki Czeskiej, w powiecie frydecko-misteckim, po raz pierwszy poświadczona źródłowo w 1621 r. (Mrózek 1984: 42)¹⁵. **Za szesnoscóm by drził aji do Opawy** (GC: 319) – Opawa (cz. *Opava*) w Republice Czeskiej to historyczna stolica sąsiadującego ze Śląskiem Cieszyńskim Śląska Opawskiego; ‘o kimś, kto uganiania się za niepełnoletnimi dziewczynami’. **W Kisielowie jedzie byk na chudej krowie** (GC: 297) – Kisielów, czyli nieduża wieś w gminie Golezów, po raz pierwszy wzmiankowana w 1434 r. (Mrózek 1984: 90). **W Kóniokowie aji gazda rypie w rowie** (GC: 297) – *gazda* ‘gospodarz’, *rypie* ‘uprawia seks’; toponim Koniaków w zestawieniu z *gazdą* odnosi się bez wątpienia do wsi w gminie Istebna, nie zaś podcieszyńskiej wsi o tej samej nazwie, stanowiącej obecnie część Czeskiego Cieszyna (Mrózek 1984: 93). **Mo ciulke drzistónia, pochodzi z Ustrónia** (GC: 145) – *drzistón* 1. ‘pieszczoch’ (SC: 91; MZ: 66) lub 2. ‘człowiek mówiący dużo bez zastanowienia’ (SC: 91; por. SG: 18; MZ: 66), *ciulka* ‘męskie przyrodzenie’; Ustroń – dawna wieś, obecnie miasto z dużym kompleksem uzdrowiskowym u podnóża Beskidu Śląskiego (Mrózek 1984: 178). **Kole Skoczowa niejedna kurwa sie chowa** (GC: 128) – Skoczów, czyli średniowieczne miasto w powiecie cieszyńskim (Mrózek 1984: 160). **W Puńcowie czakoł dio-boł na kierchowie** (GC: 299) – *kierchów* ‘cmentarz’ (SC: 147); o ile aluzja pozostaje niejasna, o tyle toponim bez wątpienia odnosi się do wsi Puńców w gminie Golezów (Mrózek 1984: 148).

Do miejsc poza obrębem „małej ojczyzny”, jednak znajdujących się w najbliższym sąsiedztwie Śląska Cieszyńskiego, nawiązują następujące frazemy:

¹⁴ Podobne warianty przysłowia notowane były w Polsce już w XVI w. Por. *Choć rozumu nie sprzedają i chłopkowie rozum mają* (NKPP I: 266).

¹⁵ Robert Mrózek (1984: 42) podaje nieaktualną informację, że wieś stanowi część miasta Jabłonkowa.

mieć raciborską – *Mieć raciborskóm* (OP: 121). To pierwszy z dwóch frazemów związanych z historycznym Śląskiem pruskim. Znaczenie ts. co w *Trapi go raciborsko* ‘mieć biegunkę’ (Dźwigoł 2015: 27; Przymuszała 2013: 430). Racibórz, czyli jedna z historycznych stolic Górnego Śląska, ze Śląskiem Cieszyńskim związana politycznie od czasów piastowskich;

do/z Rybnika – *Oddać do Rybnika* (GC: 37, 82); *Mo twarde papióry, ale do Rybnika* (GC: 149); *Óna je zdrzało, ale do Rybnika* (GC: 202); *Ty sie uspokój, bo wylóndujesz w Rybniku* (GC: 284); *Z Rybnika cię wypuścili?* (zasłyszane); *Jeszcze kapke i mie do Rybnika zawiezóm* (zasłyszane). W cieszyńskiej frazematyce przełomu XIX i XX w. konotacje ze szpitalem psychiatrycznym najczęściej aktualizowane są przez toponim Opawa w związku z powstaniem w niej pierwszej państwowej instytucji świadczącej pomoc chorym psychicznie¹⁶. Jednostki *Je zdrzały do Opawy* (OP: 95), *Zdrzały je do Opawy* (OP: 232), *Mosz połónczyni z Opawom* (OP: 130) omówione zostały już na łamach artykułu R. Dźwigoł (2015: 21), częściowo również Kazimierza Długosza (1993: 257). Zmiana tendencji zaczęła się w pierwszych dekadach XX w., co było odpowiedzią na nowy podział administracyjny regionu i objęcie opieki nad pacjentami psychiatrycznymi przez szpital w Rybniku¹⁷. Śląski Zakład Psychiatryczny, obecnie zaś Kliniczny Szpital Psychiatryczny SPZOZ w Rybniku, zajął miejsce Opawy i z czasem zdominował uzus frazeologiczny polskiej części Śląska Cieszyńskiego. Co ciekawe, kulturowa rola rybnickiego szpitala okazała się na tyle żywotna, że pomimo uruchomienia oddziału psychiatrycznego przy Szpitalu Śląskim w Cieszynie w 1993 r.¹⁸ toponim Rybnik niesie ze sobą niezmiennie konotacje, zaś zwroty takie jak *wywieźć/oddać kogoś / trafić do Rybnika* do dziś nie wyszły z użycia;

Gorolu ze Zywca, pozycej mi kyrpca (OP: 74) – warto wspomnieć, że Żywiec, znajdujący się obecnie w granicach województwa śląskiego, historycznie stanowił ważny ośrodek miejski zachodniej Małopolski. Powiedzenie w żartobliwy sposób zwraca uwagę na mazurzenie jako dystynktywną małopolską cechę dialektalną, charakterystyczną dla górali żywieckich. Granica między Beskidem Śląskim i Żywieckim wciąż odgrywa istotną rolę w autoidentyfikacji mieszkańców Jaworzynki, Istebnej, a zwłaszcza Koniakowa, będącego wsią graniczną¹⁹;

¹⁶ Więcej o szpitalu w Opawie zob. <https://www.pnopava.cz/cs/page/1-historie/> (dostęp: 20 XI 2023).

¹⁷ Więcej o historii szpitala zob. <http://psychiatria.com/o-nas/historia/> (dostęp: 11 IX 2023).

¹⁸ O historii oddziału psychiatrycznego w Cieszynie zob. https://szpitalslaski.pl/strona-242-historia_szpitala.html (dostęp: 20 IX 2023).

¹⁹ Aktualność niniejszego powiedzenia pozwolę sobie zilustrować żartem, który jeden z mieszkańców gminy Istebna zamieścił niedawno na portalu społecznościowym Facebook: *Jak jaworzincianie wylóndowali na miesiόνćku tóż kameśnicianie už tam byli, bo na tej*

być trąbą sztramberską – *Ty trómba sztrambersko!* (OP: 213). Sztramberk (cz. *Štramperk*) to średniowieczne miasto na Morawach, blisko historycznej granicy ze Śląskiem Cieszyńskim. Charakterystycznym elementem krajobrazu miasta jest tzw. *Trúba*, górująca nad miastem 40-metrowa cylindryczna wieża, do której nawiązuje zapewne przywołana w przezwisku enigmatyczna *trómba*. Lakoniczne objaśnienie, jakoby *trómbóm sztramberskóm [mógł być nazwany] niedorajda* podaje J. Ondrusz (1970: 104).

Do nazw polskich i zagranicznych miast, państw, krain i regionów nawiązują następujące frazemy:

Lepij, by sie Kraków obalił, niżby sie miała kropla wódki rozłoć (OP: 113); **Lepszy, aż sie Kraków obali, niżbyś miol przeloć, bo tego ani kura nie pozbie-ro** (OP: 114); **Lepszy, żeby sie Kraków obalił, niżbyś miol rozłoć** (OP: 116) – żartobliwe powiedzenia towarzyszące nalewaniu alkoholu do kieliszka. Co ciekawe, w pozostałych poświadczonych wariantach w miejscu Krakowa pojawia się *chalupa* lub *miasto*²⁰. Choć pijacki charakter powiedzenia może być źródłem pewnej ambiwalencji w ocenie, wydaje się mimo wszystko świadczyć o szczególnej roli historycznej stolicy Polski w językowo-kulturowym obrazie świata dawnych Cieszyniaków. Te i podobne jednostki związane z pijaństwem lub trunkami przytacza w swojej pracy Urszula Kolberová (2017). **Lepszy żeby sie Kraków obalił, niżbym miol taki przepuścić** (GC: 137) – powiedzenie o podobnej strukturze, w którym toponim Kraków pełni tę samą funkcję;

być gorszym niż krakowska śmierć – *To je gorszy jak krakowsko śmierć* (OP: 202). Najprawdopodobniej w znaczeniu ‘bardzo złe’. Jednostka przytoczona w NKPP bez objaśnienia (por. NKPP III: 450);

Drogi wół polski za dwa grejcarey, jak jich w kapsie ni ma (OP: 55) – zapewne w znaczeniu ‘nawet niewiele to zbyt dużo, gdy nie ma się nic’. *Grejcar* był drobną monetą austriacką i właśnie jako ‘coś o niewielkiej wartości’ przywoływany jest na Śląsku Cieszyńskim (por. SC: 119)²¹. Inne warianty nazwy pieniądza, takie jak *grajcar*, *glajcarz* lub *krajcar*, w podobnym znaczeniu notowane są z kolei we frazematyce regionów stanowiących historycznie część monarchii Habsburgów (por. NKPP I: 732). Bydło rogate tzw. szlakami wołowymi gnano przez tereny Małopolski w stronę Śląska i krajów niemieckich od średniowiecza do XIX w., tam

rakiecie pisało: NASA (Kamesznica to pierwsza ze strony cieszyńskiej wioska żywiecka granicząca z Koniakowem).

²⁰ Mowa o: *Lepszy, aż sie miasto obali, niżby sie miała gorzółka rozłoć* (OP: 114) oraz *Lepij, aby sie chalupa obaliła, jak gorzółka wylota, bo chalupę postawi, a gorzółki ani kura nie pozbiyro* (OP: 113).

²¹ Podobnie w przypadku *Gnolby wesz aż do Wydnia na torg za grejcar* (OP: 74).

bowiem znajdowano największy rynek zbytu. Zapewne z tym zjawiskiem wiąże się określenie *wól polski*²²;

Jedzie jako polski Żyd (OP: 93) – prawdopodobnie w znaczeniu ‘śmierdzi’. Warto podkreślić, że na Śląsku Cieszyńskim także społeczność żydowska, tworzona głównie przez odłamy postępowe, często odcinała się od ortodoksyjnych społeczności zamieszkujących m.in. tereny Galicji, określając siebie jako Niemców wyznania mojżeszowego²³. Tę i inne jednostki związane z Żydami omówił Zbigniew Greń (2016: 181);

Po szkodzie każdy Polok mórdry (OP: 169) – frazem jest cieszyńskim wariantem staropolskiego przysłowia *Mądry Polak po szkodzie*, którego najstarsze poświadczenia sięgają XVI w. (NKPP III: 399);

robić coś tak, aby Polska nie zginęła – *Robi tak, aby Polska nie zginęła* (OP: 178); ‘niedbale, od niechcenia’. Frazem notowany w polszczyźnie ogólnej i licznych regionach Polski (por. NKPP II: 1002);

Ty żebroku kalwaryjski! (OP: 213; Ondrusz 1970: 104); **Ty dziadygo kalwaryjsko!** (NKPP II: 11) – pogardliwe przezwisko, posiadające swój skontaminowany odpowiednik: **Ty chuju kalwaryjski!** (GC: 283);

Chcieli Kalwaryje, a teraz nie chcą rzykać na ni (Broda 1956, za: NKPP II: 10) – motywacja niejasna; być może ‘o kimś, kto zmienił zdanie’ lub ‘o kimś, kto ściągnął na siebie kłopoty, a teraz chce uniknąć konsekwencji’;

Chciało ci się Kalwaryjki, to ją masz (NKPP II: 10) – ‘do kogoś, kto sam ściągnął na siebie kłopot’. W wymienionych i podobnych przysłowiacz, notowanych w innych dialektach i polszczyźnie ogólnej, toponim Kalwaria nawiązuje najpewniej do Kalwarii Zebrzydowskiej (por. NKPP II: 10–11). Jej obecność we frazematyce cieszyńskiej nie zaskakuje, gdyż od początku XVII w. stanowiła częsty cel pielgrzymek cieszyńskich pątników;

Za pinióndze w Pradze dóm (OP: 229) – w znaczeniu 1. ‘jak zapłacisz, to się dogadamy’ lub 2. ‘za pieniądze można mieć wszystko’. Frazem jest kalką z języka czeskiego: *Za peníze v Praze dům* (IB). NKPP wskazuje także na grę słów: *dam albo dom* (NKPP II: 1059). Praga, stolica, w czeskiej frazematyce często wiązana jest z pieniędzmi lub drożyzną (por. Krejčí 2019: 166);

²² Na Śląsku Cieszyńskim, zwłaszcza wśród mieszkańców Beskidu Śląskiego, przymiotnika *polski* oraz etnonimu *Polok* wciąż używa się w odniesieniu do rzeczy lub osób spoza Śląska Cieszyńskiego, przede wszystkim z terenów historycznej Małopolski. Nieco inaczej sprawa wygląda na Zaolziu, gdzie *Polokami* określa się także mieszkańców polskiej części regionu.

²³ W tym miejscu chciałbym podziękować dr. Jackowi Proszkowi za liczne okazje do zapoznania się z historią i kulturą cieszyńskiej społeczności żydowskiej.

Jak powstanie król szwedzki, to zrówna wszecki; Jak przidzie król szwedzki, to porówna wszecki (OP: 88) – przysłowie przytoczone wprawdzie przez R. Dźwigoł (2016: 67), wymaga jednak pewnego historycznego uściślenia. Objaśnienie, że jednostka nawiązuje do najazdów szwedzkich z czasów II i III wojny północnej, jakkolwiek zasadne z punktu widzenia innych dzielnic historycznej Polski, w przypadku Śląska Cieszyńskiego wydaje się nietrafione. Znacznie ważniejszym konfliktem z udziałem Szwecji była dla regionu wojna trzydziestoletnia. Wojska szwedzkie kilkakrotnie wkraczały na teren Księstwa Cieszyńskiego w latach 1642–1648. W wyniku działań wojennych doszczętnie zniszczono cieszyński zamek, całe księstwo doprowadzone zaś zostało do ruiny (także ekonomicznej). Co więcej, już wcześniej, bo od lat 20. XVII w., Cieszyn regularnie zajmowały zaangażowane w walki armie i zmuszały mieszkańców do ciągłej zmiany wyznania: to z katolickiego na protestanckie, to odwrotnie. Być może przysłowie sięga okresu reformacyjnych i kontrreformacyjnych konfliktów, które rozgrywały się w regionie jeszcze na długo po zakończeniu wojny, i stanowi znamienne memento: gdy znów powróci wrogie (tu: szwedzkie) wojsko i wojenna pożoga, podobne spory nie będą miały żadnego znaczenia²⁴. KDK dostrzega we frazemie nawiązanie do obecnego w cieszyńskim folklorze motywu śpiących rycerzy, którzy powstaną, by przyjść z pomocą w potrzebie;

mieć fus jak Tyrol – *Mo fus 'wąs' jak Tyrol* (OP: 125). Zapewne w znaczeniu 'bujny'. Etnonim ten przywołuje Anna Tyrpa (2012: 35) z przypuszczeniem, że mógł pojawić się w gwarach cieszyńskich za pośrednictwem języka czeskiego (cz. dawn. *Tyrol* 'mieszkaniec Tyrolu'; por. Siatkowski 2006: 30). Być może zwrot porównawczy powstał w połowie XIX w. w związku z dynamicznym rozwojem Zagłębia Karwińsko-Ostrawskiego. Na Śląsk Cieszyński migrowało wówczas wielu obywateli Austro-Węgier, w tym Włochów, którzy znajdowali pracę w przemyśle lub przy budowie Kolei Koszycko-Bogumińskiej²⁵;

mieć fus jak Rus – *Mo fus jak Rus* (OP: 125). Zwrot porównawczy, najpewniej o znaczeniu podobnym do powyższego;

Choćby szel do Rusi, wszyndzi robić musi (OP: 31) – przysłowie, notowane w polszczyźnie ogólnej i licznych regionach Polski, wiązane jest z ruchem

²⁴ Więcej na temat Śląska Cieszyńskiego u schyłku rządów piastowskich zob. Gojniczek (2010).

²⁵ XIX-wieczne migracje Włochów na Śląsk Cieszyński, z którymi niejednokrotnie spotkałem się w historiach rodzin mieszkających w regionie, nie doczekały się dotychczas wyczerpującego opracowania. Michael Morys-Twarowski (2013: 320) sygnalizuje wyłącznie, że takowe miały miejsce.

emigracyjnym na ziemię ruskie (NKPP III: 100–101). Jego wulgarną kontaminację notuje J. Golec: **Choćby szel do Rusi, wszyndzi dupczyć musi** (GC: 43);

huczeć/gadać/ziać do czegoś jak Słowak do godzin – *Hóczy jak Słowok do godzin* (OP: 78; Przymuszała 2013: 158); *godół do nich jak słowiok do godzin* (ŚląGL); *ziaje do tego jak Słowok do godzin*²⁶. Powiedzenie kierowane do osób, które mówiły lub patrzyły na coś z tępym wyrazem twarzy²⁷. Obraz Słowaków w gwarze i kulturze cieszyńskiej, zwłaszcza zachodniocieszyńskiej, jest zdecydowanie negatywny (IB). Przedstawiani są jako osoby zacofane (tu: nierozumiejące, do czego służy zegar), głupie i prowokujące do agresji. Potwierdza to także przysłowie **Już mu Słowiok kurzi do oczy** (OP: 99) oraz dwa inne, zanotowane na Zaolziu: **Każdy Słowok za dziyń siedym razy zgłupnie; Jak Słowoka niewytrząskosz rano po lepie, tak je cały dziyń głupi**²⁸. Zjawisko nie doczekało się dotychczas wyczerpującego opracowania²⁹;

Tego zasańca zesłano na Sybir (GC: 270) – ‘zawieszony w prawach ucznia’ (GC: 270). W tym przypadku toponim *Sybir* ‘Syberia’, oddający formę rosyjską (ros. Сибирь), aktualizuje więc inne konotacje niż w omówionym przez R. Dźwiwoł (2016: 69) zwrocie porównawczym *Oblyko sie, jagby sie na Sybir wybiyroł* (OP: 153);

Gdo nie wierzi w Jezusa, tyn musi iść pod Prusa (OP: 66) – NKPP sugeruje, by w paremii widzieć odwołanie do prześladowania ewangelików na Śląsku Cieszyńskim w dobie kontrreformacji (por. NKPP I: 861). Jednostka przytoczona także przez U. Kolberovą (2015: 36), jednak bez szerszego objaśnienia;

Mo na muzgu szwoba (OP: 127); **Mo szwoba na muzgu** (OP: 130) – ‘o kimś niepoważnym, niespełna rozumu’ (por. Przymuszała 2013: 245); **Mówi, jagby mu szwob na muzgu siedziol** (OP: 133) – ‘nieskładnie, od rzeczy’ (por. Przymuszała 2013: 259). Frazem *mo szwoba na mózgu* omawia m.in. L. Przymuszała (2009: 255). Przytacza go także Jerzy Treder (2005: 65), objaśniając jednak leksem *szwob* jako ‘wrzód’ w zestawieniu z kasz. *mieć wrzód na mózgu* ‘być narwanym’, w czym nieco rozmija się z prawdą. *Szwob* w gwarze cieszyńskiej występuje w dwóch znaczeniach: 1. ‘czarny karaluch’ (por. Przymuszała 2009: 255) oraz 2. ‘pogard. Niemiec’ (SC: 320). Jednostki zostały przytoczone, ponieważ nie sposób jednoznacznie wykluczyć etnonimicznej etymologii użytej nazwy;

²⁶ Por. <https://bulava.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=783320> (dostęp: 11 X 2023).

²⁷ Por. cz. *koukat / čumět do něčeho jak Slovák do hodin* (Orłóš 1994: 145).

²⁸ Por. <https://bulava.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=783320> (dostęp: 11 X 2023).

²⁹ O obrazie Słowaka w cieszyńskiej frazeologii lakonicznie wspomina U. Kolberová (2015: 37), pisząc, że jawi się w niej jako *zadziorny i głupi*.

Ale sie rozkroczyła, aż ji ameryke było widać (GC: 27) – toponim Ameryka, metaforycznie określający kobiece narządy płciowe, przywołuje tu konotację czegoś ukrytego, właśnie odkrytego. Por. *Odkrywać Amerykę* (NKPP I: 17);

W Ameryce przy muzyce tańczyły trzy lopice (zasłyszane) – *lopice* ‘małpy’. Wielokrotnie słyszany przeze mnie na Zaolziu frazem jest rezultatem gwarowej adaptacji popularnej w Czechach dziecięcej rymowanki i frazeologizacji jej fragmentu (por. Marcol 2011: 167);

U Heli se zrobiły Hawane (GC: 293) – Hawana, stolica Kuby oraz największe miasto i port na Karaibach, objaśniona została jako ‘okresowa melina’ (GC: 293). Motywacja niejasna, być może związana z cz. *havaj* ‘relaks, beztroska’ (IB);

Ty wole abisyński mamuci rasy! (OP: 213) – w przydomku, które J. Ondrusz (1970: 104) określił jako *poważną obelgę*, wspomniana została Abisynia (obecnie Etiopia). Tym sposobem stanowi ono jedyny przykład jednostki, w której znalazł się toponim związany z Afryką;

Do Rzima puszczali pielgrzima (OP: 53) – ‘o kobiecie spodziewającej się rozwiązania’. Por. *pojechała do Rzimu; poszła do Rzimu; wybiro sie do Rzimu* (NKPP III: 135; Dźwigoł 2016: 62). Rzymskokatolickie konotacje frazemu, związane zarówno z Rzymem, jak i pielgrzymowaniem, wzbudzają pytanie o to, czy używany był przez cieszyńskich luteranów na równi z katolikami. Rzym w podobnym znaczeniu występuje w licznych frazematkach notowanych w Polsce oraz w innych językach słowiańskich (Krejčí 2019: 237);

Kiery od urodzynio gupi, tyn i w Paryżu rozumu nie kupi (GC: 126) – ‘człowiek głupi zawsze taki będzie’; frazem ten stanowi dowód na obecność w gwarze cieszyńskiej wariantu notowanego dotąd w polszczyźnie ogólnej i dialekcie małopolskim (NKPP III: 85)³⁰;

Zaś kibluje w cieszyńskim Wersalu (GC: 325) – prócz Paryża Francja zaznaczyła swoją obecność w cieszyńskiej frazematyce wyłącznie poprzez Wersal, miejscowość nieopodal stolicy, znaną z XVII-wiecznej rezydencji Burbonów. Metaforyczne nawiązanie do przybytku francuskich królów odnosi się do cieszyńskiego więzienia, które rozpoczęło działalność w ostatniej dekadzie XIX w.³¹

³⁰ Omawiając paremię, R. Dźwigoł (2016: 63) zauważyła, że na Śląsku Cieszyńskim toponim Paryż zastępowany był przez Wiedeń. Por. *Głupi i we Wiedniu rozumu nie kupi* (OP: 73).

³¹ Do ulicy, przy której Zakład Karny Cieszyn się znajduje, nawiązuje z kolei powiedzenie *Siedzi w hotelu na Chrobrego* (GC: 229).

Zakończenie

Opracowane jednostki różnią się nie tylko pod względem formy, ale także pełnionej funkcji. Są wśród nich frazemy odznaczające się wyraźną ekspresywnością, przede wszystkim żarty i wyzwiska; inne służą eufemizacji lub są nośnikami ludowych mądrości, doświadczeń i sądów. Nie brakuje wśród nich jednostek wulgarnych. Choć można na podstawie opracowanego materiału pokusić się o rekonstrukcję utrwalonego w nich językowego obrazu świata, nie byłby to obraz kompletny. Składa się na to szczególnie uboga, nawet w połączeniu z jednostkami opracowanymi przez R. Dźwigoł (2015; 2016), reprezentacja frazemów odnoszących się do obiektów leżących poza obrębem „małej ojczyzny”.

Podział jednostek na frazemy zawierające nazwy fikcyjne, związane z „małą ojczyzną” cieszyńskich Ślązaków oraz obiektami leżącymi poza nią, choć dyskusyjny ze współczesnego punktu widzenia, m.in. z uwagi na utrwalające się w języku, kulturze i identyfikacji mieszkańców zmiany związane z podziałem regionu na strony polską i czeską, zachowany został z dwóch powodów. Po pierwsze, w celu utrzymania spójności z artykułami R. Dźwigoł (2015; 2016). Po drugie, ze względu na długoletnią tradycję badawczą traktującą Śląsk Cieszyński w jego dawnych granicach jako jedną, choć niehomogeniczną, całość. Założenie wspierał historyczny charakter znacznej części materiału, uniemożliwiający określenie zasięgu omawianych frazemów. Jedyną zmianą w stosunku do klasyfikacji R. Dźwigoł było wyodrębnienie dodatkowej kategorii, „najbliższego sąsiedztwa”, co wydało mi się uzasadnione ze względu na odmienny status związanych z nim toponimów.

Część frazemów nawiązuje do historycznych uwarunkowań politycznych, kulturowych i społecznych, co czyni je niezrozumiałymi dla współczesnych mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. Nie dziwi więc z jednej strony recesywny status jednostek (o ile w ogóle przetrwały w uzusie), odwołujących się do nazw lub zjawisk anachronicznych. Z drugiej strony pośród analizowanych jednostek nie brakuje frazemów świadczących o swoistej funkcjonalnej komplementarności. Dobry przykład stanowi Opawa, aktualizująca dawniej konotacje ze szpitalem psychiatrycznym. Ze względu na zmianę uwarunkowań politycznych zmniejszyła się wartość konotacyjna nazwy, której rolę przejął Rybnik, odznaczający się do dziś dużą żywotnością.

Bez wątpienia zgromadzony i omówiony zbiór frazemów nie jest zbiorem zamkniętym, zaś wyczerpująca ekscerpca materiałów źródłowych, w przypadku Śląska Cieszyńskiego niezwykle pokaźnych, ujawni ich znacznie więcej. Inklusywny charakter materiału, wynikający z uwzględniania prócz jednostek dyferencyjnych, także te obecne w polszczyźnie ogólnej oraz z nieuwzględniania kryterium czasowego (przysłowia poświadczone przez XIX-wiecznych autorów spotykają się z jednostkami notowanymi współcześnie), wydaje się wręcz uniemożliwiać jego

zamknięcie. Zgodnie z wszelkim prawdopodobieństwem zachodzące wciąż interferencje gwar cieszyńskich z polszczyzną i czeszczyzną ogólną oraz potoczną, w połączeniu z kreatywnością ich użytkowników, przełożą się na narastanie zbioru cieszyńskiej frazematyki gwarowej i potrzebę powstania nowego opracowania.

Wykaz skrótów

cz. – język czeski
dawn. – dawniej
kasz. – język kaszubski
pogard. – pogardliwie
por. – porównaj
ros. – język rosyjski
ts. – to samo
wykrz. – wykrzyknienie

Źródła internetowe

<https://bulava.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=783320> (iDNES.cz / Blog).
<http://www.nspka.cz/cs/zdravotnik/z-nasi-historie.html> (Nemocnice Karviná-Ráj).
<https://www.pnopava.cz/cs/page/1-historie/> (Psychiatrická nemocnice v Opavě).
<http://psychiatria.com/o-nas/historia/> (Kliniczny Szpital Psychiatryczny SPZOZ w Rybniku).
https://szpitalslaski.pl/strona-242-historia_szpitala.html (Zespół Zakładów Opieki Zdrowotnej. Szpital Śląski w Cieszynie).

Słowniki i zbiory

GC: J. Golec, *Cosi niemoreśnego, ale wesołego*, Cieszyn 2016.
IB: sugestie doc. I. Bogocz (2023).
KDK: sugestie prof. K.D. Kadłubca (2023).
MZ: W. Milerski (red.), *Zachodniocieszyński słownik gwarowy*, Czeski Cieszyn 2009.
NKPP: J. Krzyżanowski (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. I–III, Warszawa 1969–1972.
OP: J. Ondrusz, *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Wrocław 1960.
SC: J. Wronicz (red.), *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego*, Ustroń 2010.
SG: J. Golec, *Cieszyński słownik gwarowy*, Cieszyn 1995.
SGŚ: B. Wyderka (red.), *Słownik gwar śląskich*, t. I–XVII, Opole 2000–2021.

Literatura

- BRODA J., 1956, *Przysłowia cieszyńskie* [rękopis], Archiwum NKP.
- CHLEBDA W., 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
- CHLEBDA W., 2010, *Frazematyka*, [w:] J. Bartmiński, (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 335–342.
- ČERMÁK F., 2007, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná = Czech and General Phraseology*, Praha.
- ČERMÁK F. (red.), 2009a, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, cz. 3: *Výrazy slovesné*, Praha.
- ČERMÁK F. (red.), 2009b, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, cz. 4: *Výrazy větné*, Praha.
- DŁUGOSZ K., 1993, *Nazwy miejscowe w przysłowiacz*, [w:] M. Biolik (red.), *Onomastyka literacka*, Olsztyn, s. 253–259.
- DŹWIGOŁ R., 2015, „Mała ojczyzna” *Ślązaka we frazeologizmach i przysłowiacz gwarowych (Śląsk Cieszyński, Górny Śląsk, Śląsk Opolski)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” X, s. 15–39.
- DŹWIGOŁ R., 2016, *O śląskiej frazeologii i paremiologii toponimicznej – raz jeszcze*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” XI, s. 58–74.
- GOJNICZEK W., 2010, *U schyłku panowania dynastii Piastów (1528–1653)*, [w:] I. Panic (red.), *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, t. 2: *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848*, Cieszyn, s. 7–133.
- GREŃ Z., 2016, *Tradycyjny obraz konfesji na Śląsku Cieszyńskim na podstawie źródeł folklorystycznych*, „Prace Filologiczne” LXIX, s. 169–188.
- GRUCHAŁA J., STUDNICKI G., 2013, *Rolnictwo i przemiany cywilizacyjne na wsi cieszyńskiej*, [w:] I. Panic (red.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 5: *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918)*, Cieszyn, s. 257–298.
- KADŁUBIEC K.D. (red.), 1970, *Phyniesz Olzo... Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*, Ostrawa.
- KOLBEROVÁ U., 2015, *Językowy obraz narodów zawarty we frazeologii cieszyńskiej*, „Opera Slavica” 25 (4), s. 27–39.
- KOLBEROVÁ U., 2017, *Pijaństwo i trunki we frazeologii cieszyńskiej*, [w:] M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda (red.), *W kręgu dawnej polszczyzny*, t. 4, Kraków, s. 107–118.
- KOSSAK Z., 1963, *Ognisty wóz*, Warszawa.
- KREJČÍ P., 2019, *Toponymické komponenty v české, chorvatské, srbské a bulharské frazeologii* [maszynopis], Brno.
- MALICKI L., 2004, *Zarys kultury materialnej górali śląskich. Materiały do kultury społecznej górali śląskich*, Katowice.
- MARCOL K., 2011, *Interetniczność w folklorze dzieci na pograniczu polsko-czeskim*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”, t. 11: *Etnologia na granicy*, s. 153–170.
- MORYS-TWAROWSKI M., 2013, *Stosunki wyznaniowe*, [w:] I. Panic (red.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 5: *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918)*, Cieszyn, s. 299–334.

- MRÓZEK R., 1984, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice.
- MYŚKA M., 2013, *Industrializacja Śląska Cieszyńskiego. Sytuacja gospodarcza w „długim” XIX wieku*, [w:] I. Panic (red.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 5: *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918)*, Cieszyn, s. 165–256.
- NOWAK K., 2013, *Przemiany prawno-administracyjne, demograficzne, społeczno-zawodowe i narodowościowe*, [w:] I. Panic (red.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 5: *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918)*, Cieszyn, s. 11–20.
- ONDRUSZ J., 1970, *O czym mówią przysłowia ludowe*, [w:] K.D. Kadłubiec (red.), *Płyniesz Olzo... Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*, Ostrawa, s. 97–115.
- ORŁOŚ T.Z., 1994, *Polskie i czeskie związki frazeologiczne z nazwami narodowości lub z przymiotnikami odnarodowościowymi*, [w:] M. Basaj, D. Rytel (red.), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 6, Warszawa, s. 139–153.
- PRZYMUŚZAŁA L., 2009, „Być mieszkańcem szasnionym” – o przypadłościach umysłu po śląsku, [w:] K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara (red.), *Wokół choroby, medycyny i praktyk leczniczych. Teorie – konteksty – interpretacje*, „Stromata Anthropologica” 5, Opole, s. 251–260.
- PRZYMUŚZAŁA L., 2013, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole.
- ROSPOND S., 1974, *O frazeologii nazewniczej*, „Prace Filologiczne” XXV, s. 469–476.
- RYMUT K. (red.), 1999, *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, t. 3: *E–I*, Kraków.
- SIATKOWSKI J., 2006, *Obce nazwy geograficzne w języku czeskim i polskim. Studium konfrontatywne*, Warszawa.
- SOJKA-MASZTALERZ H., 2001, „Kiedy jest tylko groch w chalupie, a kapusta w kłodzie, to bieda nie dobodzie...”. *O warzywach w przysłowiach*, [w:] A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj, *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, Wrocław, s. 131–138.
- SPYRA J., 2007, *Wisła. Dzieje beskidzkiej wsi do 1918 roku*, Wisła.
- ŚLĄGL: *Tekla Klebetnica*, „Śląska Gazeta Ludowa” 1938, nr 24, s. 11.
- TREDER J., 2005, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk.
- TRZASKALIK H., 1956, *Przysłowia i powiedzenia ludowe z Suchej Górnjej* [rękopis], Archiwum NKP.
- TYRPA A., 2012, *Polskie choronimy i etnonimy ludowe*, „Onomastica” LVI, s. 25–52.
- WÓJTOWICZ M., 1984, *Po strumieńsku*, [w:] T. Kopoczek et al. (red.), *Kalendarz Cieszyński 1985*, Cieszyn, s. 64–66.

ABSTRACT
MORE ON CIESZYN TOPONYMIC PHRASEMATICS

The aim of the article is to present and discuss phrasems containing a toponymic component recorded in the Cieszyn Silesia region. Extracted units include: names of hamlets in villages and suburbs of cities (oeconyms), names of mountain peaks (oronyms), names of rivers (hydronyms), as well as noun formations (names of inhabitants) and adjectival formations derived from them. The material was obtained through the excerption of lexicographic sources, dialectal texts, studies dedicated to Silesian phraseology and paremiology, as well as during field research. Phrasems are divided into four categories: 1) fictional names (having no real reference or whose reference to existing places is doubtful), 2) names related to the “small homeland” (in the case of Cieszyn Silesia, approximately the area of the historical Duchy of Cieszyn), 3) names of cities and regions located in its immediate vicinity, 4) units containing names of countries, Polish and foreign cities, lands, and regions. The discussion of phrasems is carried out through: translating dialectal vocabulary, explaining the toponymic component, and, if possible, indicating the meaning and motivation underlying the unit. The article complements two works dedicated to Silesian toponymic phraseology by addressing material from Cieszyn Silesia that was omitted in them (Dźwigoł 2015; 2016).